

Tardos Róbert

tardosr@gmail.com

Amikor megkaptam a felkérést, hogy működjek közre a *Szociológiai Szemle* elmúlt húsz évére visszatekintő számban, még csak halványan derengett bennem, hogy az emlékek felelevenítése tágabb visszatekintésre is alkalmat adhatna. Az azóta eltelt idő – a hazai szociológia számos jelesének gyors egymás utáni távozása – a lap számára különösen szomorú hónapokat jelentett, ahogy a megemlékezések kényszerű sokasodása is erről tanúskodott. Ha korábban is felmerült, mostanra még indokoltabbá vált az előzmények legalább érintőleges felidézése. Amit az az – ismét csak melankolikus – felismerés is sugall, hogy mostanra szinte minimálisra fogyatkozott az egykori *Szociológia* szerkesztésében részt vevők száma.

A legemlékezetesebb számomra az az időszak, amelyet a nyolcvanas évek második felében többek közt Angelusz Robi társaságában tölthettem el a folyóiratnál. Még Szecső Tamás hívott a laphoz, aki – mire a nyolcvanas évek közepén Papp Zsoltnak átadta a főszerkesztői stafétabotot – már egészen erős szerkesztői együtttest hozott össze. Nem lehet nem megemlékezni Bertalan Lászlóról, aki a kéziratokat minden részletre kiterjedő figyelemmel gondozta, s egyengette útját a számára hozzá különösen közel álló tudománylogikai és metodológiai megközelítéseknek. Az általa kezdeményezett Tájékozódás rovat – amelynek nyomán azután az akkori Tömegkommunikációs Kutatóközpont egy kétkötetes gyűjteményes kiadást is megjelentetett – egy felnövekvő szociológusnemzedék számára jelenthetett orientációs pontot. De itt is szólni kell Heleszta Éváról, akinek személye évtizedeken keresztül szinte egybeforrott a lappal. A szerkesztőség pezsgő légköre, akkoriban kialakult „kihelyezett szerkesztőségi” asztaltársasági hagyománya maradandó emlék. A mostani írás jellege mellett habitusom is inkább a pozitív momentumok felidézésére készített, de az egykori – sajnos, ma már csak egykori – szerkesztőtársakkal közösen ápoltt legendárium is ilyen képeket hív elő bennem. Ha első komolyabb szociológiai impresszióim Hegedűs András közgazós előadásaihoz kapcsolódtak, míg szakmai felnövekedésemre Angelusz Róbert oldalán kerülhetett sor, ez a szerkesztőségi társaság – külön-külön és együttesen – további fontos befolyással volt látásmódom alakulására. (S hadd jegyezzem meg előre, hasonló szerepe volt később annak a szerkesztői csapatnak is, amelyről bővebben szólok még.) Ami az akkori lap, a *Szociológia* tartalmát, szakmai

színvonalát illeti, ezt nyilván a szóba jövő szerzők köre, a hazai szociológia adott színvonala és persze a korabeli tudománypolitikai feltételek határolták be. Mindezt egybevéve, nemzetközi viszonyításban – akár a nyugat-, akár a kelet-európai szintet tekintjük, persze igazán objektív mércék nem állnak a rendelkezésemre – nagyjából azt a pozíciót tölthette be akkoriban, mint amilyent utódja, a *Szemle* manapság. A számok közt akadt olyan – hogy csak az 1972-es nyitányt említsem, amelyhez persze még közöm sem lehetett –, amelyet a hazai szociológia korabeli csúcsteljesítményei közt tarthatunk számon. A nyolcvanas években az akkoriban fénykorát élő hazai struktúra- és rétegződéskutatások, vagy az európai társadalomelmélet aktuális recepciójának darabjai nyújtottak a lap számára rendszeres muníciót. De a tanulmányműfajon kívül az a rovatszerkezet is akkoriban alakult ki, amelynek keretei a lap későbbi változataira is hatással voltak. Az ideológiai látványmintákon kívül eső valóságkép megjelenítésében akkoriban oly hatásos esettanulmányok képeztek talán olyan közlési válfajt, amely azóta jelentősen háttérbe szorult (bár voltak fontos kezdeményezések – mindenekelőtt Lengyel György részéről – e műfaj és szélesebben a szociográfiai közlések gyakorlatának felelevenítésére).

Az 1991-es újraindulás *Szociológiai Szemle* néven már új szerkesztői gárdához kapcsolódott, hozzá kell tenni, ismét olyan induló lapszámmal, amelynek színvonalához hasonlót korábbi, de későbbi gyakorlatomból is keveset tudnék említeni. Egy évtizednyi távon – akkoriban elég sűrűn jelentkezve – szerzőként kapcsolódtam a laphoz; a publikációs intenzitás azután a szerkesztésbe való újbóli bekapcsolódással hagyott alább (egyfajta, inkább írott, mint íratlan szabályként korlátoztuk is magunkat e téren, talán az indokoltnál is nagyobb mértékben). Hogy az emlékezés egy újabb szálát érintsem, Némedi Dénes hívott főszerkesztőségének utolsó évében, ennek nyomán „akklimatizálódtam vissza” a szerkesztéshez. Noha korábban is megvoltak már ezek a benyomásaim, Dénes külsőleg talán kissé merev stílusa mögött egy mindig szigorúan tárgyyszerű, a megjelenő szövegek filológiai hűségéhez aprólékosan ragaszkodó szerkesztői stílust ismerhettem meg és becsülhettem. Ahogy nemsokára jelezte, a szerkesztés terhei akkorra már erősen igénybe vették energiáit, és szerzői tervei miatt is tervezte a laptól való visszavonulását. Hozzá kell tenni, ezt jó előre előkészítette újabb kollégák bevonásával: a már jelen lévő Lengyel Gyuri és Kovács Imre mellett az idő tájt lépett be Felek György és Szántó Zoltán is a szerkesztőségbe, sőt ha jól emlékszem, a fiatalok közül egyfajta segédszerkesztői státusban Csizmadya Adrienne és Jankó Béla is akkoriban került a laphoz. Bár voltak bizonyos kétségeim, mikor távozása előtt Dénes jelezte, hogy 1999-től rám számíttana utódjaként a főszerkesztői poszton, ennek vállalását alighanem az ígéretes szerkesztői együttes megléte motiválta leginkább. De a lapcsináláshoz szükséges egyéb feltételek is aránylag kedvezőek voltak. Az ekkoriban is kulcsszereplőnek számító Heleszta Éva minden lehetséges támogatási forrást felhajtott az akadémiaától az NKA-ig, s akkoriban még az OTKA-tól sem állt távol a tudományos folyóiratok támogatása. Az sem mellékes körülmény, hogy szerkesztőbizottsági elnökként

Lengyel György továbbra is aktív maradt, és 2001-től kulcsszerepe volt a lap angol változata, a *Review* Akadémiai Kiadó általi megjelentetésének és részbeni finanszírozásának menedzselésében. Noha nemzetközi szerzői kör bevonásával és a lap szélesebb megismertetésével kapcsolatos ambícióink – s a kiadó ezzel kapcsolatos várakozásai – csak mérsékelten váltak valóra, bizonyos rutinok átvétele, s nem utolsósorban a formai megújulás, a tetszetősebb kivitel irányába tett lépés kétségkívül hasznosnak bizonyultak. Ezt az évtized második feléig fennállt finanszírozási forrást is beszámítva, voltak olyan évek – az ezredforduló táján –, amikor egymással párhuzamosan, gyakorlatilag négy lábon állt anyagilag a lap; voltak olyan tartalékaink, amelyek a lap megjelentetését aránylag hosszabb időre garantálták, sőt – ma már szinte ködbe veszően távoli mozzanatként jelenik meg – a szerkesztői tevékenység jelképes honorálásaképpen legalább egy-egy év végi könyvutalványra is futotta.

Ha a lap külső körülményei, „infrastrukturális” feltételei aránylag ebben az időben aránylag kedvezően alakultak is, tartalmi tekintetben annál több gondot jelentett a nívós lapkészítéshez elengedhetetlen kellő mennyiségű – s persze színvonalú – kézirattal való ellátottság. 2000 táján nagyrészt még csak doktori tanulmányait végezte az a felnövekvő új szociológusnemzedék, amely később azután a szerzői utánpótlás fontos bázisát képezte. Egy korábban felnőtt generáció számos tagját a rendszerváltással megnyílt politikai, esetleg üzleti lehetőségek csábítottak el, nem beszélve számos pályatárs vagy ígéretes pályakezdő külföldi tanulmányairól, esetleg tartósabb kinti beilleszkedéséről. A már beérkezett – a korábbi szerzői gárda magját képező – idősebb nemzedék sikeres tagjait inkább könyvek, kötetek összeállítása, s persze a nemzetközi publikációs lehetőségek motiválták. Nem mellékes körülmény, hogy a kilencvenes években gomba módra jöttek létre új publikációs orgánumok, köztük olyanok, amelyek profilja szociológiai műfajok iránt is nyitott volt. Akadtak ekkoriban olyan időszakok, amikor jó, ha egy számra láthattunk előre a beérkezett anyagok alapján. Ez a körülmény nem igazán kedvezett a – színvonal emelkedését és a szelekciós folyamat korszerűsítését, üzemszerű működtetését egyszerre célzó – törekvéseknek, az anonim lektori rendszer zökkenőmentes meghonosításának. Nem állítanám, hogy egyedül az időnkénti anyagínség motiválta, de ennek is szerepe volt abban, hogy olyan nem sztemerend megoldásokat kerestünk többek közt, mint a szakmai viták, tematikus fókuszú eszmecserek szélesebb körű ösztönzése, egy-egy lapszám erejéig egy-egy tekintélyes szociológus vendégszerkesztői felkérése, vagy – a már jelzett haladó hagyományokat is felelevenítve – olyan rovatok reneszánsza, mint a Tájékoztató vagy a Szociológiai örökség, amelyek kapcsán a szerzői gárdát a pályakezdők, doktoranduszok, esetleg a más jellegű kontribúciókra kevésbé kapható idősebb szerzői gárda soraiból bővíthettük. Más lapra tartozik, hogy ezek a kezdeményezések aztán esetenként a szóban forgó periódus legsikeresebb számait, sorozatait eredményezték – legalábbis egyes olvasói visszajelzések, a közönség, például az egyetemi hallgatók oldaláról szerzett tapasztalatok erre utaltak. Nem kezeskednék valamennyi emlékemért, ez stimelhet – amennyire fel tudom idézni ma-

gamban, Némedi Dénest egy akadémiai ülészakon elhangzott előadása nyomán kértem fel, hogy előadását vitaindító tanulmánnyá dolgozza át, és jelentesse meg a lap egy következő számában. A cikk sikerét nem csak a következő évben elnyert Polányi-díj igazolta, hanem a több számra, sőt évfolyamra kiterjedő hozzászólások sora. Több vitát váltott ki a szerkesztőségen belül a vendégszerkesztői gyakorlat meghonosítása, hiszen ez kétségtelenül a szerkesztői hatáskör bizonyos felfüggesztését, egyben a szerkesztéssel járó gyakorlati (például határidős, leadási) bizonytalanságok forrását hordozta magában. Talán ezzel együtt sem tévedek nagyot, ha úgy vélem, az akkoriban megjelent ilyen számok, a Szelényi Iván, majd Ferge Zsuzsa által szerkesztett – részben nemzetközi szerzői gárdát felvonultató – kötetek a lap elmúlt évtizedének legérdekesebb, s bizonyos értelemben leginkább koherens darabjai közé tartoztak (megjegyzem, a jelentősebb nemzetközi lapok némelyike is alkalmazza a tematikus összeállítások, különszámok hasonló gyakorlatát).

Szerkesztőségen belüli nézeteltérések persze időről időre felmerültek a lap-szerkesztés gyakorlati folyamatában, például az akkoriban meghonosodó anonim lektori rendszer alkalmazásának egy-egy részlete kapcsán. Noha úgy tűnik fel emlékeimben, senki nem volt rest véleményének határozottan hangot adni, ezek a belső viták – remélem, nem csupán az említett pozitív hozzáállás vagy a felejtés képessége mondatja velem – nem vezettek kenyértöréshez, még csak tartósan kellemetlen ütközéshez sem. Az alapvetően meglévő személyes összhang mellett úgy vélem, az a kölcsönös felismerés is szerepet játszott ebben, ami a lapnak a hazai szociológiai közéletben játszott unikális pozíciójához, s ebből adódó különleges felelősségéhez, egyfajta integratív szerepéhez kapcsolódott. Bár a szerkesztőségi tagok közti – tudományos vagy ideológiai értelemben vett – szemléleti különbségek egyébként sem voltak olyan mérvűek, hogy ez eleve kényes helyzetet eredményezett volna, többnyire ezek szerepét is mérsékelni igyekeztünk egy a hazai szociológia metodológiai, kulturális vagy politikai árnyalatainak méltányos képviselése szempontját kölcsönösen osztó attitűd jegyében. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ebbéli törekvésünk nem volt egészen sikertelen, és sem az említett viták nem mentek át egy tüskésebb ösvényre (ami a hazai tudományosság egyéb fórumait, más diszciplínák ilyen tapasztalatait tekintve talán nem is annyira magától értetődő), sem pedig nem hangoztak el erőteljes kritikák kívülről sem bizonyos irányzatok, megközelítésmódok mellőzéséről, mások favorizálásáról – legalábbis nyilvános fórumokon, a szerkesztőséghez is eljutó visszajelzések formájában.

Ha végül is mérleget próbálok készíteni arról, hogy miért tekinthetem az emlékeimet alapvetően pozitívnak a szóban forgó szerkesztői időszakról, aligha az instrumentális mozzanatok, az említett – és valójában akkoriban is csak egy-egy alkalommal realizált – nem igazán számottevő honorárium, vagy akár a szóban forgó tevékenység különösebb presztízse, a szakma vagy a közönség részéről érkező pozitív visszajelzések merülnek fel bennem elsőként, noha ezekre is akadt példa. Kétségtelen, hogy számos szakmai kapcsolatra, fontos ismeretségre tettem

szert ezen a réven. Sőt – s ez már inkább a közvetlen nyereségek, önmagukban vett jutalmak felé mutat – a szakterületem fókuszában álló kapcsolathálózati erőforrások, a társadalmi tőke egyéni és csoportszintű érvényesüléséről is fontos tapasztalatokat szereztem (sőt maga a lap, a benne szerepet játszó szerzők és szerkesztők erőforrásai és kölcsönös viszonylatai, a lapnak a tágabb diszciplináris környezetbe való beágyazódása, s a lap nivójának, ázsiójának tágabb szakmai kihatása visszatérő példatár, amikor ezekről a kérdésekről konkrét támpontokat keresve gondolkodom). S noha az is kétségtelen, hogy egy-egy igazán nivós cikk gondozása valódi örömforrást jelenthet, azért az ezzel kapcsolatos élmény sem volt mindennaposnak mondható. Ha egy többé-kevésbé állandó „gratifikációról” beszélhetek az eltelt évek során, az a már említett emberi-szakmai környezettel kapcsolatos. Azt hiszem, nem vagyok egyedül, aki hasonlóan fogalmaz ezzel kapcsolatban: egyszerűen szívesen voltunk egymás szerkesztőségi társaságában, jól éreztük magunkat egy-egy összejövetel alkalmával. Hozzátehetem, ennek a szakmai oldala is megvolt, mivel hosszabb időn keresztül próbáltuk az egyensúlyt megtartani az anyagok széles körű megvitatásának és gondozásának korábbi gyakorlata, és a lektori alapú szelekció egy rutinszerűbb (és egy ponton túl gépiesebb) változata között. Ezek a többnyire jóízű anyagviták nyújtották a szerkesztőségi ülések inspiratív légkörének alapját, amelyet egyaránt fűszereztek F. Gábor és Sz. Zoli ötletekből ki nem fogyó kölcsönös ugratásai – a szintén 2000 táján a szerkesztőségbe belépő és a recenziórovatot gondozó –, Saád Jóska történeti adalékai és történetei, K. Imre várbeli vendéglátása, egy-egy alkalommal előkerülő üveg borai (igaz, időnként mások részéről is kerültek olyanok elő), L. Gyuri nemegyszer epés, de gyakran találó közbeszúrásai, és persze, megint csak, H. Éva kávéi és pletykái, s nem utolsósorban már betegen is sokáig megőrzött derűje és kedvessége.

Amikor az említett személyes egyenlegről van szó, ezek az emlékezetes momentumok kétségtelenül ellensúlyozzák azokat, amelyeket a szerkesztésben viszont nem igazán szerettem, ahogyan a megghiúsult célok kétségtelen meglétét sem. Hogy az előbbiekkal kezdjem: akár nagyrészt lektori alapon, akár előzetes szűrés vagy a bírálás folyamatát követő szerkesztőségi döntés nyomán került erre sor, a főszerkesztőre háruló elutasítási közlést, az azzal kapcsolatos interakciót többnyire igen nehezen éltem meg. Nem utolsósorban ezért is váltam meg szívesen egy négyéves ciklus „leszolgálása” után ettől a poszttól. (Hadd tegyem hozzá, ez nem jelentett igazán éles váltást a lap szerkesztőségi gyakorlatában; két évig a *Review* főszerkesztőjeként, majd még több éven keresztül szerkesztőbizottsági elnökként, s mindenekelőtt szerkesztőként is tovább tevékenykedtem, másrészt egyfajta belső rotációs rendszer keretében a szerkesztőség addigi tagjai, először Kovách Imre, majd Feleky Gábor a közösen kialakított rutinok alapján vitték tovább a szóban forgó tisztséggel járó teendőket – ezek a váltások nem voltak különösebben élesek a szerkesztőségi gyakorlatot illetően.) De hogy még mindig a negatívumok sorát folytassam, egyes cikkek gondozójaként nemegyszer volt bajom a munkák tartalmi érdemére kevés ügyet fordító, formális jellegű, vagy esetenként a lektori szerepkört túldimenzionáló, s még inkább a kritikai élt ledoron-

goló stílussal felcserélő, a jobbító szándék akceptálását eleve kilátástalanná tevő bírálatokkal. Bizony ilyen esetekben nem igazán volt könnyű a szerkesztő dolga, mikor a hangvétel kiegyensúlyozását, s persze a szöveget illetően pozitív változtatást kísérelt meg a szerzőkkel folyó korrekciós tranzakció során. S ha a tárgyi fókusz megerősítését célzó szándék olykor nem is volt eredménytelen, a szóban forgó kapcsolattartás alkalmával – már más jelleggel – nemegyszer volt elkedvetlenítő nyilvánvalóan indokolt lektori észrevételeknek is a negligálása (különösen, ha a lektori vélemények eltérő hangsúlya is erre bátorította őket, ami gyakran megesett). A kiút lehetőségeit keresve, bizonyára nem mellékes a peer review gyakorlat korszerű online formáinak, az interaktív jelleget, transzparenciát és anonimitást is megvalósító szoftvereknek az átvétele. De azt hiszem, ennél is nagyobb súllyal határozza meg a szerkesztői tevékenység mozgásterét a kézirat-állomány terjedelme, a bőséges cikktartalék megléte vagy hiánya.

Hogy a személyes hiányérzet forrásainál maradjak még, a szociológia állapotának említett századfordulós diagnózisához hasonló viták, az azokhoz kapcsolódó felpezsdülés ritkulása is ilyen momentum (a Burawoy-féle public sociology elgondolás nemzetközi és hazai megvitatásához való kapcsolódás például ilyen alkalom lehetett volna, ennek elmaradásában az álláspontoknak a globális szintén történt éles konfrontálódása, a lap szakmai tónusának féltése is bizonyára szerepet játszott). Ahogy az időnkénti visszhangokból kitűnt, nem kevesen ilyenfajta szellemi izgalmak reményében veszik kezükbe a lapot (vagy éppen nem veszik, ha ezeket hiányolják). És ahogy már érintettem, csak részleges sikerrel jártak a nemzetközi keretek bővítésére irányuló szándékok, noha léteztek ilyen reményeink a *Review* lehetséges felfutását illetően is. Amennyire ez világossá vált, a hazai vonzáskör – tágan értelmezve is – meglehetősen szűkös a kifelé nyitó elképzelések komolyabb realizálásához. Felmerült, s történtek is lépések egy a skandináv *Acta Sociologica* sikeres működéséhez fogható közös periodika létrehozására a visegrádi országok vezető szakfolyóirataival történő kooperáció alapján. Bár a javaslat nem talált kifejezett elutasításra, hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy – a piaci mérettől, a nemzetközi beágyazottság fokától is függően – az érdekeltségek nagyon különbözőek. Ha netán újra lehetne próbálkozni – meglehet, a korábbinál nehezebb körülmények közt –, talán érdemes lenne megpróbálni észak felől kissé délebbre, a régióbeli nagyobb partnerországok felől a kisebbek (mondjuk a szlovének) felé is tekinteni. De hogy egy inkább megvalósult mozzanatot is említsek, fontos célkitűzés volt a jelentős bibliográfiai, referencia-adatbázisokhoz való kapcsolódás, a lap hivatkozási presztízsének növelése is. Ez sem ment igazán könnyen, de a menet közben bekapcsolódott fiatal szerkesztőtársak kitartó próbálkozásai nyomán sikerült végül eredményeket elérni. Régi gyakorlatunk volt a szerkesztői utánpótlás bővítése, próba- vagy állandóbb jelleggel, egyfajta gyakornoki vagy már rendes státusban újabb tagok bevonása. A már korábban említettek mellett így került – különböző feladatkörben – a laphoz Bukodi Erzsébet, Hegedűs Rita és Landauer Attila, egy későbbi hullám során Szabari Vera, Bognár Bulcsu és Vedres Balázs. Később ebből az utóbbi körből került ki az új szerkesztői gárda,

amikor egy hosszabb idő után már sürgetően nyilvánult meg a váltás igénye, s erre egy ütemben sor is került. A megfelelő infrastrukturális-anyagi körülmények átörökítése kétségtelenül gondot jelentett induláskor – ahogyan már a mi korábbi szerkesztőségi periódusaink során is fokozatosan romlottak a finansziális feltételek –, nem beszélve arról a különösen pótolhatatlan veszteségről, amelyet a folyóirat körül hosszú időn keresztül a mindenes szerepét ellátó Heleszta Éva, majd a lap gondozását a szerkesztőbizottság élén a tervek szerint ismét vállaló Némedi Dénesnek a sorból való kidőlése jelentett.

De nem szeretném ezt az emlékezést túl melankolikusan zárni, indulásként sem ezt ígértem. Legyünk optimisták: noha a szűkös viszonyok feltehetően még jó darabig kísértének, és az online lehetőségek minden bizonnyal ennek a lapnak a technológiai jövőjét is jelentősen érintik, abban azért joggal bízhatunk, hogy (az *ASR*-hoz, *AJS*-hez, *Kölner Zeitschrift*hez, s a szociológia státusát fenntartó további folyóiratokhoz hasonlóan) a *Szociológiai Szemlét* is – a maga tárgyi valójában – vehetik le a polcokról a jövőben is a hazai (s remélhetőleg nem csak a hazai) könyvtárak látogatói. Az, hogy a folyóirat hagyományai mennyire fogják áthatni a lap tartalmi jegyeit, szellemiségét, vagy ezekhez képest új, netán ígéretesebb irányban halad-e tovább, hosszabb idő során mérhetjük majd le. Az elmúlt időben felnőtt és felnövekvő, már tágabb szakmai környezetben szocializálódott, nemzetközi publikációs tapasztalatokkal is ellátott, egyben a hazai szakberkek különböző irányjaiban is tájékozott, valamennyi árnyalat, generáció iránt kellően nyitott (mindezt persze nem feltétlenül egy személyben megvalósító, de – legyenek fiatalok vagy idősebbek – közös nyelvet beszélő, egymásra hangolt) szerkesztői garnitúra egyfajta kritikus tömege, elegendő létszámú csapata bizonyára záloga lehet a *Szemle* sikeres jövőjének, ha már a következő húsz évre gondolunk.